

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 2 Sayı: 2 Ağustos 2019

ss. 773-786

Makalenin Geliş

Tarihi

02/06/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

29/07/2019

Yayın Tarihi

30/08/2019

SÂHİB MEHMED EFENDİ’NİN BİR TARİH MANZUMESİNDE LÂLE DEVRİ İRAN SAVAŞLARI

Metin HAKVERDİOĞLU¹

ÖZET

Türk edebiyatı, tarihe kaynaklık etmesi yönünden ilginç edebiyatlardan birisidir. Onun üzerine eğilen her araştırmacı mutlaka bir tarihi olayla karşılaşır ve o günün toplumunun ne düşündüğünü bu yolla tahmin edebilir. Özellikle divanların sonunda yer alan tarih manzumeleri, sosyal hayatın pek çok yönünü kayda geçirmesi sebebiyle üzerinde durulmaya değer bilgiler verir. Bir devletin her türlü gelişme veya çökme hadisesini; devletin ileri gelenlerinin atanma, yükselme veya azledilme gibi hallerini; savaşları, barışları, düğünleri, ölümleri kısaca hayatın neredeyse tüm kesitlerini ebcedli tarih manzumeleri ile ölümsüzleştirmiş bir edebiyattan bahsetmekteyiz. Lâle Devri ve bu devirde yaşanan olaylar bu bağlamda divan şiirinin merceğinden kaçmamıştır.

Bu çalışmanın konusu Sâhib Mehmed Efendi’nin ilk defa gün yüzüne çıkacak bir tarih manzumesidir. Sâhib Mehmed Efendi Gence’nin ve diğer birkaç şehrin fethi ile ilgili bir tarih manzumesi kaleme almıştır. Üzerinde çalışma yapılan divanında mevcut olmayan bu manzume, Gence’nin kimlerden ve ne şartlarda alındığını anlatmış, sonundaki ebcedli beyti ile de bu kutlu tarihi ölümsüzleştirmiştir.

¹ Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D.,
metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr Orcid ID: 0000-0002-9674-3292

Bu çalışma Aralık 2017’de Kıbatek (Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu) tarafından düzenlenen “Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu-Amasya”da sunulan metnin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şekli olup daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

Bu makalemizle Lâle Devri savaşlarını o dönemin şairlerinin nasıl yorumladığını görme imkânı bulacağız. *Fâ'iz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuası* adını verdiğimiz yazma eserde bulunan ve mecmuanın orijinal el yazmasından transkribe ettiğimiz bu metni, günümüz Türkçesine çevirerek anlaşılabilirliğini artırmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Lâle Devri, Savaş, Divan Şiri, Tarih Manzumeleri, Sâhib Mehmed Efendi.

PERSAN WARS IN TULIP AGE, AN UNKNOWN HISTORY POEM WROTEN BY SAHİB MEHMED EFENDİ

ABSTRACT

Turkish literature is one of the interesting literatures in terms of its source in history. Any researcher who is interested in that literature will encounter a historical event and predict what that society thinks in that way. Especially the poems at the end of the divans are interesting because they determine the actual dates. Any kind of development or collapse of a state; the appointment, promotion or dismissal of the elders of the state; wars, peace, weddings, deaths, we are talking about a literature that has immortalized almost all sections of life with historical poems. Even the Tulip Revolution did not escape from the lens of the divan poem in this respect.

The subject of this study is a history poem written by Sâhib Mehmed Efendi which will be revealed for the first time. Sâhib Mehmed Efendi received a history poem about Gence's conquest. This poem is not on his divan. This poem, describing who and what condition Gence is taken, has immortalized this blessed history with the last string.

With this notification, we will be able to see the period wars, how poets interpret in Tulip Age period. We tried to increase the clarity of this text, which we transcribe from Fâ'iz Efendi and Şâkir Bey Mecmuah and original handwriting by translating it into contemporary Turkic.

Keywords: Tulip Age, War, Divan Poetry, History Poem, Sahib Mehmed Efendi.

GİRİŞ

Lâle Devri ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur ancak devrin sulhlar yanında savaşlar devri olduğu ile ilgili gerçekler genellikle gözden kaçmıştır. Bu devri yeme, içme, eğlenme dönemi olarak gösterenler çağın şahidi olan şairleri iyi tetkik etmemiş olsalar gerek (Altunay, 2005). Her ne kadar sübjektif ifadeler içerse de toplumun yaşadığı devir hakkındaki görüşünü şairlerin dilinden dinlemekte fayda vardır. Bu devir hakkında Ali Cânib Yöntem: “İbrâhim Paşa'nın halka iyimserlik aşlamak için yaptığı hareketleri sefahat sayanlar,

onun sayesinde hazinenin dolduğunu ve takip eden savaşlarda asla para sıkıntısı çekilmediğini, silahlarımızın bol olduğunu tetkik etmemişlerdir. Kendisine hiç de müteveccih olmayan bir müverrih, yazdığı bir risalede İbrâhim Paşa'nın mürüvvet ve semahatine rağmen öldükten sonra malî vaziyetin sıkıntıdan uzak olduğunu görerek, merhumun gizli bir altın hazinesine mâlik olduğuna hükmediyor. Zaten Nevşehirli'nin hazırlamış olduğu imkânlardan mahrum bulunulsaydı I. Sultan Mahmud, devrindeki savaşları yapamazdı." (Sevgi, 1996: 461) demektedir. Bu ifade de sübjektif bulunabilir; ancak doğruluk payının ne kadar olduğu devrin kaynaklarından ispatlandıktan sonra reddedilmelidir.

Bizim makalemizde sulh ve buna bağlı olarak eğlence ve israf devri olarak gösterilen Lâle Devri'nde yaşamış bir şairin, Sâhib Mehmed Efendi'nin, Gence savaşı ile ilgili görüşlerini gözler önüne sereceğiz. *Fâ'iz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuası* (Hakverdioğlu 2012)'nda yer alan bu şiir, Gence fethi ile şairlerin ve toplumun nasıl bir mutluluk yaşadığını göstermektedir.

Çalışmamıza konu olan tarih manzumesi şairin divanına girmemiştir. Bu bakımdan da bir eksiklik giderilmiş ve Sâhib Mehmed Efendi'nin bilinmeyen bir şiiri gün yüzüne çıkarılmıştır. Ele aldığımız manzumenin son beytindeki ebced hesabı açıklanmış ve şiirin her beyti bugünkü Türkçeye çevrilerek anlaşılabilirliği artırılmaya çalışılmıştır.

1. Sâhib Mehmed Efendi

Sâhib Mehmed Efendi, devrin önemli tezkire yazarı Sâlim'in *Tezkiretü's-Şuara*'sında (İnce, 2005: 448) hakkında ayrıntılı bilgi bulunan bir şairdir. Hakkındaki kaynaklardan biri de Meral Topal (2004)'a ait yüksek lisans tezidir. Bu tezde el aldığımız şiir mevcut değildir. Yine şair hakkında tüm bilgileri özetleyen Halil İbrahim Tuğluk (E.T.: 2017) ise şu kronolojik bilgiyi vermektedir:

"Mehmed Sâhib Efendi, 1085/1674'te İstanbul'da doğdu. Babası Yeniçeri ağalarından Pîrî Ağa'dır. Babasına nispetle Pîrî-zâde adıyla tanınmıştır. Küçüklükten itibaren iyi bir eğitim alan Mehmed Sâhib devrinin önemli âlimlerinden Şeyh Süleyman Efendi, Tâhir Efendi ve Bursalı İshak Efendi'den dersler aldı; Şeyhülislam Mirzâzâde Efendi'nin hizmetinde bulundu ve Sultan II. Mustafa'nın devrinde mülazemet aldı. Daha sonra Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kitapçılık hizmetinde bulundu. Feyzullah Efendi'nin iltimasıyla Daltapan Mustafa Paşa'ya ve Râmî Paşa'ya intisap etti, onlara imamlık yaptı. Safer 1113 / Temmuz 1701'de Âlicân Medresesi'nde müderrisliğe başladı.

Daha sonra sırayla İbrahim Ağa Medresesi Darülhadisi, 1120 / 1708'de Halil Paşa Medresesi, 1123 / 1711 Abdullah Ağa Medresesi, 1124 / 1712 Hafız Paşa ve Koca Mustafa Paşa medreseleri, 1127 / 1715 Haydar Paşa, daha sonra Tophane'de Kılıç Ali Paşa, 1131 / 1719'de Kalenderhâne ve Şehzâde medreselerinde müderrislik yaptı. Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde Evkâf-ı Haremeyn müfettişliğine getirildi ve Süleymâniye Dârülhadisi'nde reisül-müderrisin unvanını aldı. Bir müddet Mahmud Apaş Mahkemesi'nde nâiblik görevini yürüten Sâhib, Daha sonra 1135 / 1723'te Selanik kadısı oldu ve ardından da Yenişehir kazasına atandı. I. Mahmud Dönemi'nde 1140 / 1727-28'de sultan imamlığı ve şehzade hocalığı görevine getirilen Sâhib Efendi'ye zengin arpalıklar ve Bursa pâyesi verildi. 1142 / 1729-30'da Bursa kadılığına atandı aynı yıl Mekke payesini aldı. 1143 / 1730-31'de sultan imamlığına atandı ve kendisine İstanbul kadılığı verildi, ardından Anadolu payesi aldı. 1146 / 1733'te Anadolu kazaskeri oldu. 1149 / 1736-37'de Rumeli payesi aldı ve Rumeli kazaskerliğine atandı. 1151 / 1738-39'da bu görevden azledildi, Tokat arpalığı kendisine verildi. Ardından 1156 / 1743'te tekrar Rumeli kazaskerliğine atandı. Bu görevdeki süresi bitince azledildi ve kendisine Kütahya, Bayramiç ve Sapanca kazaları verildi. 30 Muharrem 1158 / 4 Mart 1742'de şeyhülislamlık makamına getirildi. Bir sene bir ay on beş gün bu makamda kaldı. Daha sonra hastalanarak 13 Rebiülevvel 1159 / 5 Nisan 1746'da bu görevden ayrıldı ve Beşiktaş'taki sahilhanesine çekildi. Hayatının son dönemlerinde Hac vazifesi için Mekke'ye gitti. Dönüşte Gelibolu'da ikamet etmesine karar verildi. Muharrem 1161 / Ocak 1748'de Tekirdağ'a geçti. Bir müddet burada kaldıktan sonra Üsküdar'daki hanesinde ikametine müsaade edildi. 9 Receb 1162 / 25 Haziran 1749'da vefat etti. Mezarı Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığında babasının kabri civarındadır.”

Pîrî-zâdeler bir aile olarak Osmanlı devlet yönetimi içinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Oğlu, Osman Sâhib Efendi ile onun kız tarafından torununun oğlu olan Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi (Molla) şeyhülislamlık makamına kadar yükselmiştir. Mehmed Sâhib Efendi'nin (Molla) babası Pîrî-zâde İbrahim İsmet Bey de Anadolu kazaskerliği ve Meclis-i Maarif reisliği yapmıştır.

2. Sâhib Mehmed Efendi'nin Eserleri

1. *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldun*: İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sini Türkçeye ilk defa Pîrî-zâde çevirmiş, eserin başından itibaren beşinci faslın sonuna kadar olan kısmını tercüme edebilmiştir.

2. *Divan*: Şiirlerinde "Sâhib" mahlasını kullanan şair, üç dilde de şiir yazmıştır. *Divan*'da 5 kaside, 13 tarih, 1 muhammes, 117 gazel, 1 kıta, 3 rubai, 24 matla, Farsça 4 gazel vardır. Nâbî'nin takipçilerinden olan Sâhib, şiirlerinde sade bir dil kullanmış ve daha çok ahlaki, dinî-tasavvufî konuları işlemiştir. (Topal, 2004: 289)

3. *El-Lum'a fî Ahvâli'l-Mut'a*: Hanefî fakihlerinden Hamid el-İmâdî'nin (ö. 1171/1758) kaleme aldığı mut'a nikâhını konu alan risalesinde, Mü'minûn süresinin 5-7. ayetlerinin mut'a nikahının haramlığına delalet edip etmeyeceği hususundaki tereddüdü üzerine hatalarını göstermek ve mut'a nikahının haramlığını ispat etmek amacıyla yazılan tekmiledir. Risale, Saffet Köse tarafından neşredilmiştir

4. *Kitabü's-Siyâse*: Kâtib Çelebi'nin *Düstürü'l-amel li-islâhi'l-halel* adlı eserini esas alarak ve İbn Haldûn ile Makrizî'nin görüşlerinden faydalanarak kaleme aldığı bu risalede Pîrî-zâde'nin "etvâr-ı hamse" adını verdiği beş başlık çerçevesinde ahlaki, içtimai ve siyasi konulardaki nasihatler yer almaktadır. Eserin bilinen tek nüshası *Kitabü's-Siyâse fî atvâri'l-hamse* adıyla İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (t.y., nr. 2698).

Pîrî-zâde'nin ayrıca bazı kitaplara ta'likat ve hâşiyelerinin bulunduğu, Arapça, Farsça ve Türkçe şiir ve nesirlerinin olduğu kaydedilir. Bursalı Mehmed Tahir ile İsmet Parmaksızoğlu, Pîrî-zâde'nin *Şerhü'l-Eşbâh* isimli fıkha dair bir eserinden daha bahsederlerse de söz konusu eser, Mekke Müftüsü Pîrî-zâde İbrahim'in (ö 1099/ 1688) Zeynüddin İbn Nuceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* adlı eserine yazdığı *'Umdetü zevi'l-beşâ'ir li-halli mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-neza'ir* isimli hâşiyesidir.

Bu bilgilerin Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi için doğru olduğu tartışılmaz, ancak ele aldığımız manzumenin bu şahsın divanında bulunmaması ve üslup farkı bizde bazı kuşkular uyandırdı. Lâle Devri'nde Sâhib mahlaslı iki şair görünmektedir: Pîrî-zâde Sâhib Mehmed Efendi ve Pîrî-zâde Osman Sâhib Efendi. Bunlardan Pîrî-zâde Sâhib Mehmed Efendi hakkında Meral Topal'ın yaptığı çalışma elimizdedir, ancak Pîrî-zâde Sâhib Osman Efendi ve divanı hakkında bilgimiz yok denecek kadar azdır. Bizim kanaatimiz ya Pîrî-zâde Sâhib Mehmed Efendi hakkında Meral Topal'ın yaptığı çalışma şairin divanının eksik bir nüshasından yapılmıştır ya da başka bir Sâhib Mehmed Efendi mevcuttur. Bu meselenin çözümü Mehmet Fatih Köksal'ın beyan ettiği husus gerçekleşince ortaya çıkacaktır: "Yaptıracağımız lisansüstü tezlerle, mecmuaların (divanların) ayrıntılı dökümlerini yapalım. Hatta mecmualar projesi (MESTAP) tamamlanıncaya kadar çok özel şartlar olmadıkça başka tez konuları vermeyelim." (Köksal, 2016: 171) Bu sayede eksik divanlar bir bir

tespit edilecek ve daha nice yeni şairler ile karşılaşılacaktır. Görüşümüze göre *Fâ'iz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuası*'ndaki bu şiir de henüz şairini bulamamıştır. Yani kesin olarak Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi'nin şiiridir, diyememekteyiz. Şiir, manzumenin Farsça verilen başlığından anlaşıldığına göre kesinlikle Sahip Mehmed Efendi adlı bir şaire aittir ancak bu kişinin Pîrî-zâde olup olmadığı tartışmalı bir durumdur. Tarafımızdan yayımlanan "*Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*" (Hakverdioğlu, 2012: 60) adlı çalışmada da şairin pek çok şiiri mevcuttur ve bu şiirlerden bir kısmı da Pîrî-zâde divanında mevcut değildir. Mahmut Büyüktosunoğlu (1991) tarafından yapılan bir çalışma da Lâle Devri'nde yaşayan diğer "Sâhib"i konu edinmektedir; ancak bu şair de Sâhib Dede unvanı ile tanınmaktadır. Sâhib Mehmed Efendi değildir.

Kısacası ele aldığımız tarih manzumesi, şiirin başlığından anlaşıldığı gibi, (*Târîh-i Sâhib Mehmed Efendi Berây-ı Feth-i Pâk-i Gence der-Sitâyîş-i Hümâyûn*) kesinlikle Sâhib Mehmed Efendi künyeli bir şairindir; ancak üzerine Meral Topal tarafından çalışma yapılan Pîrî-zâde Sâhib Mehmed Efendi'nin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda ya başka bir Mehmed Sâhib Efendi vardır ya da şairin divanı henüz tam olarak tespit edilememiştir.

3. Fâ'iz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuası Hakkında

Çalışmamıza kaynaklık eden bu Mecmua oldukça hacimli bir eserdir. Mecmuanın tavsifi şöyledir:

İlk 7 varakta şiirlerin alfabetik fihristi verilmiştir.

Mecmuada toplam 502 şiir mevcuttur. Bu şiirlerin 256 tanesi kasidedir. Bunların 242 tanesi İbrahim Paşa'ya yazılmış kasidelerdir.

Mecmuada toplam 98 şairin şiiri mevcuttur.

Mecmuada toplam 160 tarih vardır.

Mecmuada; 7 terki-i bend, 5 terci'-i bend, 2 müseddes, 1 lügâz, 2 mesnevi, 2 muaşşer, 17 manzume, 17 gazel-i müzeyyel, kıtaların bulunduğu iki mukattaât, 3 tahmis ve iki de nesir mevcuttur.

Ayrıca mecmuada Arapça 7 kasîde, 17 tarih mevcuttur. Farsça 5 tane kasîde mevcuttur.

636 yaprak

270 x 140 mm dış ebadı, 190 x 95 mm iç ebadı.

Her sayfasında 14-17 satır bulunmaktadır

Tâ'lik

Aharlı, orta kalın, yer yer sarı, turuncu, pembe ve yeşil renkli kâğıt.

Meşin cilt.

Salbekli, köşebendli (köşebendler altın işlemeli), miklepli, şirâzeli, iç kapak ebru desenli ve şirâzesi dağınıktır.

Müstensih: Fâ'iz Efendi ve Şâkir Bey

Baş: 'Arz-ı hâl-i Râşid Efendi berây-ı İstûzân (Fihrist)

Son: Cenâb-ı Kibriyâ dâ'im ide şadr-ı vezâretde

Şebi kâdr ola rûzı rûz-ı nevrûz-ı şafâ-bahşâ

4. Lâle Devri İran Savaşları

Ele aldığımız tarih manzumesinde Revan, Hemedan, Tebriz, Gence, Kum ve Kazvin gibi İran'ın en önemli şehirlerinin Eşref Şah'ın elinden alınışı anlatılmıştır. Lâle Devri adını verdiğimiz ve III. Ahmet ve damadı İbrahim Paşa'nın saltanatında yaşanan bu sürecin en büyük başarıları bu fetihler olmuştur. Damat İbrahim Paşa, Batılı ülkelerle barışı sağladıktan bir süre sonra, oldubittilerle İran işgaline giren, yukarıda adı geçen şehirleri tekrar geri almaya karar vermiştir. 12 yıllık bir sulh ile kendine gelen Osmanlı, Şii şahlar idaresindeki İran'a daha önce kaptırdığı şehirleri almak için harekete geçmiş ve büyük bir süratle İran'ın içlerine kadar girilmiştir. Eşref Şah'ın sıkıntılı bir dönemine denk gelen bu savaşlar sonundaki fetihler hem Osmanlı halkına moral olmuş hem de İbrahim Paşa'nın yerini sağlamlaştırmıştır. Ne gariptir ki Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın idam edilmesinin sebebi de yine bir İran seferi olmuştur.

"Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Damat İbrahim Paşa'nın sadarete getirilmesi ile Osmanlı Devleti'nde 1730 yılına kadar süren yeni bir devir başladı. Lâle Devri adı verilen bu dönemde, Sultan 3. Ahmed ülke içinde huzuru sağlamak, orduyu kuvvetlendirmek, devleti maddi ve manevi en yüksek seviyeye çıkarmak için çalıştı. İstanbul'da ilk matbaa kuruldu. Yalova'da kâğıt, İstanbul'da Tekfur Sarayı'nda bir çini fabrikası açıldı. İstanbul'a davet edilen ve uzun seneler İstanbul'da kalarak orada vefat eden Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa), Humbaracı Ocağı'nı ıslah etti. İstanbul'un su ihtiyacını temin için bir de bent yaptırdı.

Osmanlı Devletinde sulh ve huzur devam ederken, İran-Safevî Devleti son

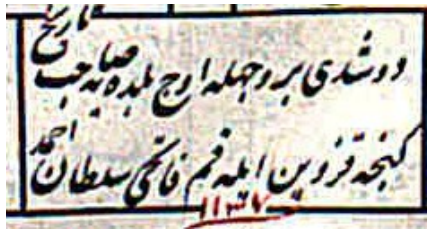
günlerini yaşıyordu. İran'a bağlı olan Dağıstan 1722'de Türk himayesine girmek istedi ve bu isteği kabul edildi. Kafkasya'yı tehdit eden Rusya'ya mani olmak isteyen Sultan 3. Ahmed, hudut valilerine ferman göndererek hazırlıklı olmalarını istedi. Bu sırada İran cephesindeki ordu, 1723 yılında harekete geçerek Gürcistan, Güney Azerbaycan, Luristan, Erdelan, Kirmanşah ve Hemedan'ı ele geçirdi. 1725'te Osmanlı askeri Tebriz'e girdi." (Uzunçarşılı, E.T.:2019: 28). Bu fetihler ile ilgili *Fâ'iz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuası*'nda birçok tarih kasidesi vardır. Bu mecmuadan aldığımız şiirde de anlatıldığı gibi Gence, Revan ve Nahcivan alındı. 1727'de İran Şahı imzalanan bir antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin bütün fetihlerini tanıdı. Tüm Osmanlı tarihlerinde tekrar edilen bu bilgiler, devir şairlerinin şiirleri ile desteklenmektedir. Sahib Efendi'nin şiirinde yukarıda sayılan hadiseler sanatlı bir üslupla dile getirilmektedir.

5. Metin ve Açıklamaları

Aşağıda transkripli metni ve açıklaması verilen beyitlerin en son dizeleri orijinal metinden kesilmiş ve ebced hesabı ile ilgili tarih ortaya konulmuştur. 1137 tarihinde Gence'nin fethi için yazılan bu şiir bir tarih manzumesidir. *Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün* kalıbı ile yazılan şiir, kısa ve etkili bir şekilde bu fethi halka müjdelemektedir. Günümüz Türkçesine çevirerek açıklamalar ekleyeceğimiz metin çalışması ile devrin şairlerinin Lâle Devri savaşlarını nasıl yorumladıklarını ve halka nasıl müjdelediklerini görme imkânı bulacağız. Tekrar belirtmeliyiz ki bu şiir şairin yayımlanmış divanında yoktur (Topal 2004). 15 beyitlik şiirin başlığı,

"*Târîh-i Şâhib Mehmed Efendi Berây-ı Feth-i Pâk-i Gence der-Sitâyîş-i Hümâyûn*" dur.

Şiirin orijinal metinden kesilmiş ve transkribe edilmiş aşağıdaki son beyti ebced hesabı ile 1137 tarihini vermektedir:

*Düşdi bir vech ile üç beldeye Şâhib târîh
Gence Kazvîn ile Kum fâtîhi Sultân Ahmed*

1137 Eksiltmeli tarih Mecmu'a: 410

Ebced ile dizenin hesaplaması şöyledir (Yakıt, 2010; Mercanlıgil, 1960):

İkinci dizenin tüm harf değerleri toplandığında 1139 çıkmaktadır. “Düşdi bir” dediğine göre bir çıkmalıdır: $1139-1=1138$. Asıl tarih 1137’dir. Bu durumu düzeltmek için, üçten bir düşürülür, iki kalır; bu da tarihten çıkınca tam tarihi tespit edilmiş olur ($1139-2=1137$). Bunun sebebi şairin birinci dizedeki “Düşdi bir vech ile üç” demesidir. Yani üçten bir düştü iki kalır, bu da toplam tarihten çıkarılınca tam tarih bulunur.

Sâhib Mehmed Efendi’nin genel olarak İran savaşları, özel olarak da Gence savaşı ve fethi için düşünceleri şiirsel bir anlatımla şöyledir:

1. Hâbbezâ müjde-i cân-bağış-ı meserret-fermâ

İtdi bir birini ta’kîb-i sürûr-ı bî-‘add

Ne mutlu, nice sevinçler birbirini takip etti ve mutluluk dağıtan can bağışlayan müjde geldi.

2. Ya’ni ihbâr-ı meserret eser-i feth ü fütûh

Nev-be-nev olmada bağışende-i şark-ı bî-ḥadd

Yani, doğu sınırlarından fetihler sebebiyle mutluluk haberleri, Allah’ın ihsanı olarak peş peşe gelmektedir.

3. Oldı tevfiq-i İlâhi ile zıllullâhuñ

Baht-ı mes’ûd-ı şeref-güsteri sa’d-ender-sa’d

Allah’ın yardımı ile onun yeryüzündeki gölgesi olan Sultan Ahmed’in şeref dağıtan mesut bahtı, saadet içinde saadet yaşamaktadır

4. Dâver-i devr-i zamân a’zam-i şâhân-ı cihân

Bâ’is-i emn ü emân Ḥazret-i Sultân Aḥmed

Zamanın en adaletlisi ve cihan padişahlarının en büyüğü olan Sultan Ahmed Han, kendisine sığınılacak ve emin olunacak kişidir.

5. Süre-i feth ü zafer-nağş-ı livâ-yı ‘uzmâ

Resm-i zer mehçe-i ikbâli huvallâhu eḥad

Fetih Suresi ve zafer nakışlı en büyük bayrağın üzerine nakşedilmiş Allah'ın birliğini ilan eden altın hilal odur.

6. İtdi İskender ü Ristō gibi rây-ı tedbîr

Şadr-ı a'zamla o sultân-ı Felâṭûn-ḥıred

O sadrazamla Eflatun akıllı sultan, İskender ve Aristo gibi düşünceli ve isabetli iş gördüler.

7. Âşaf-ı ekrem ü düstûr-ı kerîmü'l-aḥlâk

Şıhr-ı sultân-ı cihân-bân-ı celîl ü emced

Kerem sahibi ve yüksek ahlaklı vezir İbrahim Paşa, cihanın koruyucusu olan yüce, azamet sahibi Sultan Ahmed'in damadıdır.

8. Gönderüp mülk-i 'Irâḳ-ı 'Aceme cünd ü sipâh

Naşb-ı ser-'asker ile fetḥ olunup nice beled

İran ülkesine ordu gönderip başkomutan sıfatıyla nice beldeler fethettirdi.

9. Evvel alındı Revân ü Hemedân ü Tebrîz

Nice emşâr ü memâlik daḥi tecdîd ü 'aded

Öncelikle Revan, Hemedan ve Tebriz alındı, sonra nice büyük şehirler fethedildi.

10. Şimdi teşhîr olunup Gence daḥi şavlet ile

Müjde-i fetḥi gelüp virdi şafâ-yı sermed

Gücü karşısında şimdi de Gence ele geçirilip onun da daimi huzur bahşeden fethinin müjdesi verildi.

11. Rukye-i baḥt-ı hümâyûn ile meftûḥ oldı

Der ü dervâzesi olmışdı çü daḥme mesned

Parlak bahtlı padişahın duası ile orası da fetholundu. Çünkü buradaki tüm türbeler yerle bir edilmişti. Dine hakaret edilmişti.

12. Bim-i cân ile firâr itdi Azerbaycândan

Şâh-ı Tahmâsb-ı merdûd u la'în-i mürted

Kovulmuş ve dinden dönerek lanete uğramış Şah Tahmasb Azerbaycan'dan can korkusu içinde kaçıp gitti.

13. Gence gibi Kûm u Kâzvin dahı inşâallah

Feth olur bu sene de bâ-meded-i 'avn-i Şamed

Allah'ın yardımını ile inşallah Gence gibi Kum ve Kazvin de bu sene fetholunur.

14. Sâye-i ra'yet-i zer-mehce-i fetḥ ü zaferi

Ola âfâk-ı ekâlîm-i cihâna mümted

Fetih ve zaferin müjdecisi altın hilalli bayrakların gölgesi, cihan ülkelerinin ufuklarına kadar uzansın.

15. Düşdi bir vech ile üç beldeye Şâhib târiḥ

Gence Kâzvin ile Kûm fâtihi Sultân Aḥmed

Sahib, üç beldeye uygun bir şekilde bir tarih denk düştü, "Gence, Kazvin ile Kum fatihi Sultan Ahmet'tir."

SONUÇ

Osmanlı İnan savaşları Türk tarihinde önemli bir yer tutar. Bu savaşlar aslında iki Türk boyunun cihan hâkimiyetini elde tutma mücadelesidir. Çoęu zaman iki Türk boyunun aynı coğrafyayı paylaşmak istememesi yüzünden çıkan savaşlar yüz yıllar boyu sürmüş, bazen Anadolu'daki Türkler, bazen İnan'daki Türkler zafer kazanmışlardır. Lâle Devrinde de bu savaşlar sürmüş ve Afganistan tarafından gelen bir başka Türk boyunun mensubu Eşref Han'ın iktidarında, daha şiddetli bir hal almıştır.

Lâle Devrinde Batı ile sulh dönemi yaşayan Osmanlı on iki yıllık bir toparlanma dönemi yaşadığı için İran savaşlarında zaferler kazanmaya başlamıştır. Eşref Han'ın da karışıklıklarla mücadele ettiği bir döneme denk gelen bu süreç, Damat İbrahim Paşa'nın işini kolaylaştırmıştır.

Bu dönemde esen olumlu havanın perçinleyicisi İran'dan alınan fetih haberleridir. Gence, Kazvin, Kum, Tebriz gibi şehirlerin eskiden olduğu gibi Osmanlı toprağına katılması olumlu karşılanmış ve şiirlerle bu güzel haberler kutlanmıştır. İşte Sâhib Mehmed Efendi de ele aldığımız bu tarih manzumesinde Gence, Kazvin, Revan, Hemedan ve Kum şehirlerinin fethini ölümsüzleştirmiştir. Ebced hesabı ile 1137 tarihini veren,

Düşdi bir vech ile üç beldeye Şâhib târih

Gence Kazvîn ile Kum fâtihi Sultân Ahmed

beyti ve bu beytin yer aldığı manzume, üzerinde çalışma yapılmış divanlarda mevcut değildir.

Bu çalışma ile hem Lâle Devrinde İran savaşlarının şairler tarafından o devirde nasıl görüldüğü ortaya konulmuş hem de önemli bir şairin günümüzde herhangi bir yerde yayımlanmamış bir manzumesi ilim dünyasına tanıtılmıştır. Sâhib Efendi bu 15 beyitlik tarih manzumesi ile devir halkının bu zaferleri nasıl karşıladığını ortaya koymuştur; ancak gariptir ki bu zaferlerin küçük bir aksamaya uğradığı 1141 yılı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın felaketli sonunu hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

ALTUNAY, Ahmet Refik (2005). *Lâle Devri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

BÜYÜKTOSUNOĞLU, Mahmut (1991). *Sâhib Dede Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Fâ'iz Efendi ve Şâkir Bey. *Mecmu'a*, Halet Efendi Kitaplığı, Numara 763, Süleymaniye Kütüphanesi.

HAKVERDİOĞLU, Metin (2012). *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*. Ankara: Sage Yayınları.

İNCE, Adnan (2005). *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

KÖKSAL, Mehmet Fatih (2016). *Yâ Kebîkeç*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- KURNAZ, Cemal; TATÇI, Mustafa (2001). *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- MERCANLIGİL, Muharrem (1960). *Ebced Hesabı*. Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.
- SEVGİ, Ahmet; ÖZCAN Mustafa (1996). *Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*. İstanbul: Sözleryayınevi.
- TOPAL, Meral (2004). *Pirî-zâde Mehmed Sâhib Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2017). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, C. 5, 1988. E.T.: 25 Temmuz 2017
<https://historianyavuz.files.wordpress.com/2013/11/osmanlc4b1-tarihi-1-4-cilt-ismail-hakkc4b1-uzunc3a7arc59fc4b1lc4b1.pdf>
- TUĞLUK, İbrahim Halil (2017). *Pirî-zâde Mehmed Sâhib*.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4755>. E.T.: 25 Temmuz 2017.
- YAKIT, İsmail (2010). *Türk- İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Original Metin:

